

NAGY László

Egy keresztény européer az autoriter elképzelésekkel szemben: gróf Esterházy Móric miniszterelnök

„Nagyapám tebát a *Spectator*t lapozgatta. Anglia felelt volna meg leginkább alkatának, fanyar okosságának és a szakállának, amikor az úgynevezett Lenin-fiúk egy kisebb, ám hangos csoportja hatolt be a szobába – kinél volt a kulcs, és hogyan, nem nagy kérdés, de soha nem fogjuk megtudni –, és nagyatyámat letartóztatottnak nyilvánították. (...) Nagyapám lassan felöltözött. A gyűjtőfogházba vitték. Utána a kőbányaiba.” – emlékszik vissza Esterházy Péter *Harmonia caelestis* c. regényében a nagyapja, Esterházy Móric 1951-es letartóztatására.

Nem sok magyar politikus van a 20. században, akit az egész nemzet teljes egészében, fenntartások nélkül elfogadhat és magáénak vallhat. Akinek életét minden magyar család egy kicsit a magáénak érezheti, aki a 20. század mindkét totalitárius diktatúrájának áldozata. A magyar miniszterelnökök között gróf Esterházy Móric mindenképpen ilyen. Az egyetemi tanulmányait Angliában végző, az ott megismert demokratikus politikai hagyományok hazai megvalósítására törekvő politikus mindjárt a pályája elején akadályokba ütközött: hiába lett fiatalon az ország miniszterelnöke, a parlamenti többség mögött – az Ady által ugyan túlzással, „vad, geszti bolondként” jellemzett – Tisza István állt. Programjának legfőbb elemét, a választójogi reformot nem sikerült miniszterével, Vázsonyi Vilmostal együtt keresztülvinnie. A Tanácsköztársaság alatt a Lenin-fiúk tartották fogva, majd a Horthy-korszakban Mindszenty József köréhez tartozva, Zala

megyei képviselőként, újra bekapcsolódott a politikába. A nyilas hatalomátvételt követően a sopronkőhidai börtönben raboskodott, majd Mauthausenbe deportálták. A második világháború után is következetesen vállalta hitét, demokratikus nemzeti konzervatív elkötelezettségét. A Rákosi-rendszer alatt 1951-ben családjával együtt kitelepítették Hortra, ahol sírásóként dolgoztatták. 1956-ban Bécsbe emigrált, ahol a Schwarzenberg-palotában még négy évet élt, Magyarországon rekedt feleségétől, Károlyi Margit grófnőtől távol. Családok százezrei éltek át hasonló sorsot...

Esterházy-grófként felnöve egyaránt természetes volt számára az européer lét és a nemzeti hagyományok folytatása. Jogászként végzett, az oxfordi egyetem diákjaként világnézetének szerves részévé vált az angol demokrata, konzervatív politikai hagyomány. Ekkor kötött szoros barátságot Lord Halifax-szal, Edward Frederick Lindley Wood-dal, aki Churchill kormányában 1938 és 1940 között az Egyesült Királyság külügyminisztere lett.

Gr. Esterházy Móric jelentőségét mutatják a konzervatív *The Spectator* lapban megjelent írásai, amelyekben Robert William Seton-Watsonnal polemizált. Jeszenszky Géza *Az elvesztett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)* c. könyvében rámutat, Magyarország nemzetközi presztízsvesztésében kulcsszerepe volt a magyarországi

nemzetiségi sérelmeinek nagy nyilvános-
ságot biztosító, viszont az elérni kívánt ha-
tás érdekében gyakran ferdítésektől és té-
ves hivatkozásoktól sem visszariadó, Scotus
Viator álnevet használó történész-újságíró
Seton-Watson cikkeinek és könyveinek. A
The Spectator 1906-tól közölte rendszeresen
Seton-Watson írásait, de az ellenvélemé-
nyeknek is teret biztosított. Így cáfolhatta
meg gr. Esterházy Móric a Lex Apponyiként
elhíresült népiskolai törvény (1907:XXVII.
t.c.) és a tizenöt szlovák emberéletet köve-
telő csendőrsortútz, az 1907. október 27-ei
csernovai tragédia kapcsán leírt túlzásokat.

Gr. Esterházy Móric a magyar politikai
életben a provinciális, urizáló, autoriter szó-
lamok helyett az angol példa alapján széles
szabadságjogokat biztosító nemzeti konser-
vatív jellegű liberális demokráciát szeretett
volna megvalósítani és a mértékadó angol
stílust kívánta meghonosítani. Ezért politi-
zálása sokak szemében erőtlennek tűnt, de
nyugatról nézve vagy a mai korból visszate-
kintve egyértelmű, ez a hozzáállás inkább az
ország megerősödését és európai tekintélyé-
nek növelését segítette volna elő. A magyar
politikai életbe 1905-ben kapcsolódott be,
mint a főrendiház örökös tagja. A képvisel-
lőházban 1906-ban szerzett mandátumot,
az ifj. gr. Andrássy Gyula vezette Alkot-
mánypárt színeiben. Ifj. Andrássy az 1906-
os választásokon a kassai területet tartotta
meg, Esterházyt pedig az Andrássy-birtok
Töketerében választották meg, a pártvezér
helyett. A terebesi körzetet Esterházy az első
világháború végéig megtartotta.

Ferenc József halála után az 1916-ban
trónra lépő új osztrák császár és magyar kir-
ály, IV. Károly belátta, mielőbb sürgős társa-
dalmi reformokra lenne szükség és trónbe-
szédében is előjelezte a választójog kiszélesí-
tését. Ennek jegyében menesztette Magyar-
országon gr. Tisza István miniszterelnököt és
teljesen váratlanul – az esélyes ifj. gr. And-
rássy Gyula vagy Wekerle Sándor helyett – a
35 éves gr. Esterházy Móricot nevezte ki. Az
új kormány 1917. június 15-én a választójogi

reform programjával állt a hivatalába. A par-
lamentben ellenerőként ott állt vele szem-
ben Tiszának még az 1910-es választásokon
szerzett 61,98%-os munkapárti parlamenti
többsége. Esterházy mielőbb meg akarta ál-
lítani Magyarország lemaradását: Angliában
már 1884-től a felnőtt férfilakosság 60%-a
rendelkezett általános választójoggal, 1918-
tól pedig bevezették az általános, egyenlő,
titkos választójogot, amely először 1893-ban
Új-Zélandon, majd 1906-ban Finnország-
ban valósult meg. Magyarországon pár nap-
pal Esterházy kinevezése előtt, 1917. június
6-án alakult meg a Választójogi Blokk az ál-
talanos, egyenlő, titkos, nőkre is kiterjeszten-
dő választójog programjával, a Függetlenségi
és Negyvennyolcas (Károlyi) Párt, a Polgári
Demokrata Párt (ez a két párt képviseltette
magát az Esterházy-kormányban), illetve az
Országos Polgári Radikális Párt és a keresz-
tényszocializmus balszárnyán álló Giesswein
Sándor körének részvételével. Esterházy
kormányprogramja és a Választójogi Blokk
koncepciója találkozásának köszönhetően az
új miniszterelnököknek még a szociáldemok-
raták is teljes bizalmat adtak. Napilapjuk, a
Népszava is méltatta az új kormányfőt. Úgy
látszott, a konzervatív Esterházynak sikerül
megteremtenie az egész nemzet számára a
közös nevezőt.

A Választójogi Blokk tagjai közül Vá-
zsonyi Vilmos, a Polgári Demokrata Párt
elnöke igazságügyi és tárca nélküli választ-
ójogi miniszter, gr. Batthyány Tivadar, a
Függetlenségi és Negyvennyolcas (Károlyi)
Párt politikusa pedig király személye körüli,
illetve tárca nélküli népjóléti és munkaügyi
miniszter lett. Korábban nem létezett nép-
jóléti és munkaügyi tárca, amelyet Esterházy
a szociális háló kiépítése miatt tartott kulcs-
fontosságúnak létrehozni.

A magyar zsidóság emancipációjának és
integrációjának egyik kulcsfontosságú egyé-
nisége Vázsonyi Vilmos, az első zsidó vallású
miniszter a magyar politikai életben. Az első
zsidó származású miniszter, Hazai Samu
volt, aki Tisza híveként és Nemzeti Mun-

kapártjának tagjaként 1910 és 1917 között a hadügyi tárca élén állt. Míg Hazai jóval a politikai pályafutása előtt kikeresztelkedett, Vázsonyi világnézetében jól megfér egymás mellett, kiegészítette egymást a magyar és a zsidó identitás. Polgári demokrataként a liberális és a nemzeti konzervativizmus egyfajta egyensúlyára törekedett, de sohasem feledkezett el a gyökereiről: *„Amidőn királyi miniszter lettem, – bár be kell vallanom, hogy nem vagyok szorgalmas templomjáró ember – megjelentem a dobány-utcai templomban. Megjelentem, nemcsak azért, hogy hálát adjak az Istennek a kegyért, melyben részesített, hanem azért is, hogy hitvallást tegyek azok ellen, akik azt hirdették, hogy csak az ősi vallás megtagadásával lehet magas polcot elérni. S midőn ott álltam az imádkozó gyülekezetben, (...) visszagondoltam a Síp utcai zsidóiskolára, ahol tanultam, a templomi kórusra, ahol énekeltem, a templom-udvarra, amelyben társaimmal játszadoztam, társaimra, akik ugyancsak szerény kispolgári családok köréből származtak...”* – emlékezett vissza 1922-ben egy izraelita rendezvényen.

Esterházy másik minisztere, gr. Batthyány Tivadar, Károlyi Mihály híve volt, aki az őszirózsás forradalmat követően 1918 decemberéig a belügyminiszteri tisztséget látta el a Károlyi-kormányban. Azonban Károlyi későbbi nézeteivel nem tudott azonosulni: *„Ha Károlyi Mihály olyan kijelentéseket tesz, mint legutóbb, hogy ő a világ proletárjainak egyesülését akarja és az alapon a szocialista világrend megteremtését a mai polgári társadalmi rend helyett, – én kereken kimondom, hogy ezzel a politikával egyet nem értek. A mi politikánk Kossuth Lajos politikája.”* – fejtette ki 1923-ban egy politikai gyűlésen.

Vázsonyi és Batthyány mellett Esterházy nemzeti egységkormányában fontos szerephez jutott a kormányfő és Ugron Gábor belügyminiszter személyében ifj. Andrassy Alkotmánypártja, három tárcával – a pártelnökkel, gr. Apponyi Albert a kultusztárca élén – az Egyesült Negyvennyolcas és Függetlenségi Párt és – a horvát ügyekkel fog-

lalkozó elnökükkel, gr. Zichy Aladárral – a Katolikus Néppárt. A parlamenti többséget adó Nemzeti Munkapártból Gratz Gusztáv a pénzügyi, Serényi Béla pedig a kereskedelemügyi tárcát kapta.

1917. június 21-én, bemutatkozásakor elmondott programbeszédében Esterházy általános, egyenlő és egyelőre részlegesen titkos választójogot irányozott elő lényegében minden 24 éven felüli magyar állampolgár részére: *„a választójog gyökeres, becsületes és széles terjedelmű legyen és hogy ne kelleetlenül adott részleges választójog, hanem a dolgozó és küzdő tömegekre kiterjedő, őszinte lélekkel megvalósított teljes reform általános és egyenlő legyen és a nagy kérdést nyugvópontra hozza. (...) A titkosságot (...) alkalmazni kívánjuk mindazon kerületekben, ahol a titkos szavazás komoly gyakorlatának alapfeltétele, a fokozottabb és nagyszámú értelmiség és írás-olvasás megtalálható. (...) abban a meggyőződésben vagyok, hogy az egyenlő jog egybeforrasztó ereje csak fokozhatja a hazaszeretetet és az egységet.”*

A dualizmus korában – miként Gerő András rámutatott *Az elsőpró kisebbség* c. munkájában – a választókerületi beosztás és a választások körüli visszaélések eleve a kormányzó erők mindenkor győzelmét és hatalmon maradását biztosították. Esterházy Móric ezzel a gyakorlattal is gyökeresen szakítani kívánt: *„a választókat – büntetés terhe mellett kötelezve a hatóságokat a szükséges adatok beszolgáltatására – hivatalból kell felvenni a választók névjegyzékébe, mert a jelentkezésre alapított jelenlegi rendszer mellett a törvény betűje szerint jogokkal felruházottak nagyrésze a gyakorlatban a választók sorából kimarad. A fuvarpénzek, ellátás, jelvények és zászlók szigorú tilalmazásával és minden alkalmas módon biztosítani kívánjuk a választások tisztaságát és komolyságát. Helyes elvek mellett keresztülvitt kerületi beosztással akarjuk megszüntetni a mutatkozó aránytalanságokat.”*

A választójogi tervezet munkapárti lesvázalása esetére – a világháború ellenére – Esterházy a parlament feloszlását és új választások kiírását helyezte kilátásba: „készek

vagyunk arra is, hogy a többségi elv érvényesülését a meghosszabbított mandátumú ház formális többségével szemben a választóknál keressük.”

A választások részleges titkosságát az analfabétizmus nagy arányával indokolta, az ok megszüntetését viszont a kultuszminisztérium legfontosabb feladatának jelölte meg: *„úgy is, mint nemzeti közszükség, úgy is, mint a demokratikus jog kiterjesztésével, a demokratikus iránnyal elválaszthatatlanul összekötött követelmény, a nép nevelésének az eddiginél sokkal gyorsabb ütemben való fejlesztése, hogy a lehető legrövidebb idő alatt véget vessünk az eddigi erőfeszítés dacára még mindig fennálló azon állapotnak, mely szerint hazai ifúságunk egy része nem férhet iskolához.”*

A háború okozta veszteségek konzekvenciáit levonva Esterházy a szociális háló mielőbbi kiépítésének szükségességét hangsúlyozta: kormányzata *„különös gondot kíván fordítani a szociális törvényhozás kiépítésére.”* Elsődleges feladatnak látta a rokkantak, hadiözvegyek, hadiárva és nyugdíjasok segélyezésének szabályozását, a betegségi és az anyasági biztosítás kiterjesztését, a kivándorlás ellensúlyozására *„a visszavándorlás kérdésének gondos előkészítését”*-t, a *„vagyonatlanabb néposztályok lakásvizonyainak megjavítását”*-t és az élelmezés zavartalanágának biztosítását. A nemzetiségek számára biztosított szélesebb jogok, a horvát unionista törekvések felkarolása, a vallásszabadság megvalósítása, a bírói függetlenség megerősítése, a szabad sajtó megvalósítását célzó sajtótörvény is az ország demokratikus fejlődését szolgálták volna.

A kormányfői program után Tisza István emelkedett szólásra. Beszédében a mögötte álló parlamenti többség elutasítását helyezte kilátásba: *„Én hiszem és remélem, hogy amint az Úristen ezer esztendőn át megvédte ezt az országot, meg fogja védeni ezután is és hiszem és remélem, hogy az a reform megvalósulni nem fog. De ha megvalósulna, kevés idő múlva a közvélemény nagy részének leg súlyosabb elítélése fogja azokat érni, akik ezért felelősek.”*

Bár Esterházy Móric három hónapos kormányfői működése alatt a kormányprogram nem valósult meg és miniszterként Vázsonyi is sokat engedett a választójog általánosságából, Esterházy mégsem veszítette el a népszerűségét és hitelét. A *Népszava* 1917. augusztus 21-i vezércikkében, Esterházy leköszönésekor, a miniszterelnökségének mérlegét levonva ugyan elmarasztalja, *„hogy nem volt elég erélyes a cselekvésben és terveit keresztülvitelében”*, de ezt is a lemondás okával, a betegségével (ami krónikus alváshiánya volt) magyarázza, érdemeiként pedig feljegyzi: *„Az egyik az, hogy konzervatív főúr léteére belátta, hogy lehetetlenség ellentánni a jogot követelő tömegek akarátának és kormányzati programjává tette oly választójogi reformnak megvalósítását, amely a demokrácia minimális igényeit kielégítheti; a másik az, hogy ennek a választójogi programnak keresztülvitelére személyi biztosítékok gyanánt meghívta kormányába a választójogi blokknak két tagját és ezek egyikére akarta rábízni a választójogi reform kidolgozását.”*

Esterházy Móric miniszterelnöki lemondását követően a harmadik Wekerle-kormányban pár hónapra, 1918. január 25-től május 8-ig elvállalta a tárca nélküli népegészségügyi miniszter posztot. A tanácsköztársaság alatt a politikust feleségével és újszülött kisfiával, Mátyással együtt a Cserny József vezette Lenin-fiúk különítménye tartotta fogva a Batthyány-palota pincéjében. A letartóztatásnak elsősorban családi okok szolgáltattak indokot, mivel a felesége, Károlyi Margit grófnő apja, gr. Károlyi Gyula az aradi, majd a szegedi ellenkormány miniszterelnöke volt. A tanácsköztársaság mérlegét a következőképpen vont le Esterházy a naplójában, amelyet Esterházy Péter részletesen idéz a *Harmonia caelestis* c. regényében: *„Megfontolható szociális gondolatok a legnagyobb káoszban, mérhetetlen ostobasággal és finoman szólva emberi gyengeséggel.”*

A Horthy-rendszer első évtizedében Esterházy Móric visszavonultan gazdálkodott majki és csákvári birtokain. Bethlen Ist-

ván támadásának köszönhetően 1931-től ismét parlamenti szerepet vállalt a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, majd jogutódja, 1937 januárjától az Egyesült Keresztény Párt képviselőcsoportjában, mint a Zala megyei Tapolca egyéni képviselője, 1939-től pedig Zala vármegye listás képviselője: „*Politikától, említettem, visszahúzódtam, mígnem 1930 tájt egyszer Bethlen miniszterelnök egy népgyűlésen, minden aktuális ok nélkül, a „bolsevizmus szálláscsinálójának” nevezett. Fájdalom, hús évvel később, birtokaim államosításánál, személyem kitelepítésénél nekem ezt jóvá nem írták... Válaszul indulok Tapolcán képviselőnek, meg is választanak...*” – írja a naplójában.

Zala vármegye keresztény pártjait – mint zalaegerszegi és megyei pártelnök – Mindszenty József (1942 augusztusáig Pehm József) irányította. Az akkor zalaegerszegi plébános Mindszenty „*Isten felé: toronyirányt!*” jelmondatának szellemében „liturgikus ellenoffenzívát” indított az egyre erősödő szélsőjobboldal ellen, ennek jegyében a választási küzdelmekben is hatékonyan vett részt és segítette a bűnbaknak tekintett zsidóságot és cigányságot. Mindszenty az 1939-es választásokon a lapjával, a *Zalamegyei Újsággal* és felvilágosító kampánygyűléseivel végül gyakorlatilag egymaga fordította meg a megyei szavazatok arányát: kis főlénnyel, 1244-el több szavazattal győzte le a korlátlan demagógiával és az ellenfelek durva lejáratásával híveket toborzó nyilasokat. A szélsőjobboldal ezt sohasem bocsátotta meg Mindszentynek és a listás mandátumot megszerző Esterháznak, a nyilas puccsot követően mindkettejüket a sopronkőhidai börtönbe szállították.

Esterházy Móric parlamenti képviselőként próbálta Horthy Miklóst arról meggyőzni, hogy mielőbb szakítson a német szövetséggel, mert az végzetes az ország számára. A német megszállást követően a deportálások leállítását is szorgalmazta a kormányzónál. A megszállás előtt közel egy hónappal keletkezett levelezése Zsindely Ferenc kereskedelmi és közlekedésügyi miniszterrel mind a náci-

ellenesség, mind a keresztény ökumenizmus jelentős dokumentuma. A római katolikus Esterházy megerősíti Zsindely református presbiterként mondott szavait, miszerint „*hazánk fennmaradását is csak az Evangélium és az eszerinti élet biztosíthatja.*” A levelében – Lukács evangéliumának részletét idézve, a református Károli Gáspár fordításában – a németek túlerejével szembeni tetteles fellépés lehetőségét is felveti: „*Ha valamely Király el akar menni, hogy más királlyal megütközzen, avagy nem tanácskozik-é először leülvén, hogyha tízezer emberrel kiszállhat az ellen, aki ő ellene húszezerral jött?*” Zsindely Ferenc a válaszában – szintén Lukács evangéliumára hivatkozva – egy háttérben kötendő különbékét javasol és kifejezi a zsidósággal való szolidaritását: „*bölcs királyoké helyett inkább bölcs zsidóknak példájokat fogom tehát idézni, szorongattatásunkban a menekvés csodáját keresvén.*” Szembehelyezkedik a zsidóságnak kollektív bűnösséget tulajdonító végső megoldás, az Endlösung tervével is: „*Mert a mi Urunk Istenünk nem a többségi elv alapján ítéli meg a népeket és nemzeteket.*”

Gr. Esterházy Móric magyar miniszterelnököt sopronkőhidai rabsága után marhavagonban deportálták Mauthausenbe. Hazatérve a politikai élet periferiájára kényszerítették, majd kitelepítés, emigráció várt rá...

Elhangzott 2015. december 15-én az MTA Társadalomkutató Központ Erzsébet termében a Professzorok az Európai Magyarországiért Egyesület (PEME), az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság 1914–1918 és a XX. Század Intézet „Lelkesedéstől a kiábrándulásig” című tudományos konferenciáján.